

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ԵՒ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՐՑԵՐԸ «ԲԱԶՄԱՎԷՊ»ՈՒՄ ՄԵՐՕՐԵԱՅ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

Սերաստացու օրակարգում միշտ էլ եղած է մարդկանց հետ անմիջական շփում ապահովելու համար կապ հաստատել հեռաւոր վենետիկից մինչեւ հայրենի տարածքներ: Առաքելութեան ուղարկուած միաբանները այս կապն էին ապահովում: Իսկ պարբերական ստեղծելու գաղափարը պիտի մարմնաւորէր միայն Հ. Ղ. Ինճիճեանի խմբագրութեամբ 1799ին լոյս աշխարհ եկած «Տարեգրութիւնը» (1799-1802): Այնուամենայնիւ, թէ՛ դա, թէ՛ յաջորդ երկուսը («Դիտակ Բիւզանդեան», «Եղանակ Բիւզանդեան») չկարողացան միաբանութեան գործունէութիւնը ներկայացնող լիարժէք պարբերականներ դառնալ¹: Այդ գործառնութիւնը վերապահուած էր «Բազմավէպ»ին, որ, իր անուանը համապատասխան, տարաբնոյթ նիւթեր էր հրապարակում եւ մեկնաբանում այնպէս, որ սկզբնական շրջանում մտավախութիւն կար, թէ հանդէսը կարող է արժանանալ նախորդների ճակատագրին²: «Բազմավէպ»ը հայ մամուլի պատմութեան մէջ առանձնանում է իր երկարակեցութեամբ եւ «հնագոյններից մէկն է ամբողջ աշխարհում»³: Հրատարակման առաջին շրջանում հանդէսն աւելի շատ կրօնաբարոյախօսական, գիտական, տնտեսական, աշխարհադրական, հնագիտական բնոյթի նիւթեր էր տպագրում, աւելի ուշ գրական-գեղարուեստական, հայագիտական նիւթերը դառնում են գերակշռող: Մասնաւորապէս Յառաջաբանում ասուում է. «Եւ որովհետեւ ճշմարիտ ազգասիրութիւնն է մեր առաջին յորդորողը ու քաջալերողը նաեւ աս աշխատանքիս մէջ, հարկաւ կիմացուի, որ ազգային

1 ՇՏԻԿԵԱՆ, Ս., «Բազմավէպ» հանդէսը, ԼՀՔ, 4, 1993:

2 «Արշալոյս արարատեան», 1845, քիւ 166:

3 ԱՆԹՈՒԱԲԵԱՆ, Փ., Վենետիկի Միփաբեանների հայագիտական գործունէութիւնը, ՊԲՀ, 1968, քիւ 4, 32:

Յօդուածագիրը նախ եւ առաջ փաստում է լեզուի՝ որպէս ազգային յատկանիշներից ամենագլխաւորը լինելու հանգամանքը: «Թէ որ մէկ բան մը կայ աշխարհիս վրայ, որ մարդուս ինչ ազգէ ըլլալը յայտնի կ'իմացնէ ամէն տեղ ու ամէն ատեն, իր ազգային լեզուն է: Քանի որ ազգ մը իր լեզուն կը պահէ, թէպէտեւ ուրիշ ամէն ազգային յատկութիւններն ալ կ'որսունցընէ, ազգութիւնը չըկորսունցընէր, իսկ լեզուն մէկդի ձգելուն պէս ազգութիւնն ալ խիստ շուտ կը կորսուի»⁶, - ասում է յօդուածում: Զարգացնելով իր միտքը՝ հեղինակը նշում է, որ հայրենիքից դուրս՝ օտար երկրներում ապրելը, օտար սովորութիւններին հետեւելը նոր բան չէ, սակայն ազգը կը պահպանի իր ազգային պատկանելութիւնը, որովհետեւ միայն լեզուն բաւական է դա հասկանալու համար: Նման իրավիճակում պէտք է հոգ տարուի լեզուի մասին, որ նա պահպանի իր յատկութիւնները, թէեւ ժամանակի ընթացքում կամաց-կամաց, լաւ թէ վատ կը փոխուի, այլապէս այն կճուրուի այլ լեզուների եւ «աներեւոյթ կ'ըլլայ»: Ըստ հեղինակի՝ հայերը ցրուած են աշխարհով մէկ եւ երբեմն չափից դուրս յարմարուել են ուրիշներին, սակայն «իր ազգութեան գլխաւոր նշանը ինչուան հիմայ գրեթէ ամէն տեղ պահած է, այսինքն՝ հայերէն լեզուն»⁷: Այնուհետեւ արւում է երկու կարեւոր եզրայանգում. «Լեզուն մէկ կերպով մը ազգին ազնութեամբ վկայականն է. աս վկայականը ձեռքէն ելածին պէս տարակոյս չըկայ, որ ազնութեանն ալ հաստատող չըլլար»⁸, եւ ասպէս՝ «Ազգային լեզուն գիտնալն ու բանեցնելը լեզուագէտ մարդուն առաջին պարծանքն է. իր ազգային լեզուն բանեցնել ու ամբնջալը որեւիցէ քաղաքական մարդու առաջին ամբնջալու բանն է»⁹:

Լեզուի եւ մասնաւորապէս հայերէնի վերաբերեալ այսպիսի ընդհանուր դիտարկումներ անելուց յետոյ հեղինակն անդրադառնում է լեզուական իրավիճակի եւ լեզուական հարցերի ներկայացմանն ու քննութեանը: Առաջինը, որի վրայ ուշադրութիւն է դարձնում յօդուածագիրը, հայերէնի վիճակի գնահատականն է: Նա փաստում է, որ ա) հայերէնը ժողովրդի «բնական երկրին լեզուներովը քիչ շատ խառնուած արուած է, ինչպէս Տաճկաստանի հայերէնը, որուն գրեթէ կէսը տաճկի քառ է», մի բան, որ յետագայում նշում է նաեւ Հր. Աճառեանը¹⁰ բ) կան իրենց լեզուն մո-

6 «Բազմապէս», Ա.(1843), թիւ 5, 76:

7 Ամդ, 77:

8 Ամդ, 76:

9 Ամդ, 80:

10 Ա.ՅԱՌԵԱՆ, Հ., Հայոց լեզուի պատմութիւն, հտ.2, Երևան 1972, էջ 261:

ուացած հայեր, որոնք խօսում են արաբերէն, վրացերէն, այլ լեզուներով, իսկ ամէնից շատ այդ երեւոյթը տարածուած է Փոքր Ասիայում, յատկապէս Կ. Պոլսում: Առաջարկւում է լեզուական իրավիճակը շտկելու ուղիներ. ա) հայերէն չխօսողները նորից հայերէն սովորեն, բ) բառապաշարը մաքրել օտար բառերից: Առաջին դէպքում կարծես ամէն ինչ պարզ է. եթէ մեծերն այլեւս չեն կարող, գոնէ տանը պիտի հետեւեն, որ երեսաներն իրենց մայրենի լեզուն սովորեն, մանաւանդ որ դպրոցում արդէն սովորում են: Սակայն այս պարագայում անհրաժեշտ էր յաղթահարել մի մտայնութիւն, որ իրեն խիստ զգացնել է տալիս նաեւ այսօր վերջին երկու-երեք տասնամեակներում ձեւաւորուած սփիւռքահայութեան շրջանում. պէտք է միայն սովորել եւ տիրապետել այն ժողովրդի ու երկրի լեզուն, որտեղ ապրում ես: Իսկապէս պէտք է սովորել տուեալ պետութեան ու ժողովրդի լեզուն, սակայն չմոռանալով իր ազգային լեզուն. սա է հեղինակի միակ ընդունելի ու ճիշտ դիրքորոշումը: Հայերէնով խօսելուց խուսալ փելու միւս պատճառը օտարաբանութիւնների առատութիւնն է այնքան, որ աւելի լաւ է նման հայերէնով չխօսել: Այս մօտեցումը համեմատում է անմշակ թողած բարբեր երկրի հետ, որը մշակելու փոխարէն «երեսի վրայ թողու ան սիրուն երկիրը, ու ինքը մուրալով ապրի, երբեմն նաեւ պարծեմայ իր մուրացկանութեամբ վրայ»: Ուրեմն «նայելու է, որ ըստ կարի մաքրուի օտար բառերէն»¹¹: Մաքուր հայերէնով խօսելու համար պէտք է պարզապէս օտար բառերը փոխարինել հայերէն համարժէքներով, որոնք կարելի է վերցնել կա՛մ «բառգիրքերէն», կա՛մ «մաքուր ղնով գրուած աշխարհաբառ գիրքերէն»: Ահա այստեղ է, որ ինքնըստինքեան ծագում է նաեւ աշխարհաբարի նկատմամբ որոշակի վերաբերմուք դրսեւորելու խնդիրը, որի առնչութեամբ արդէն տարբեր մօտեցումներ են երեւան գալիս: Հեղինակի մօտեցումը հետեւեալն է. «Նի թէ որ աշխարհաբառ լեզուին համար ալ համաոտ բառգիրք ու փրականութիւն շինուէր, աս բան (բառապաշարի մաքրումը օտար բառերից- Ա. Թ.) շատ կը դիւրանար: Ասկէ բնական կերպով կը հետեւի, թէ ուրեմն աշխարհաբառին ալ կանոն մը պետք է դնել»¹²:

Միանգամայն պարզ է, որ հեղինակը, հայերէն ասելով, բոլոր դէպքերում նկատի ունի աշխարհաբարը՝ որպէս ժամանակի հիմնական հասարակական հաղորդակցման միջոց: Լեզուական

11 «Բազմալէպ», Ա.(1843), Թիւ 5, էջ 78:

12 Ա.Ա.:

իրավիճակի վրայ հասարակական-քաղաքական իրադարձությունների ազդեցությունն հետեւանքները ներկայացնելուց եւ որոշակի լուծումներ առաջարկելուց յետոյ տրամաբանական անցում է կատարում քննարկման նիւթ դարձնելով բուն լեզուական հարցերը, որոնք մեծ մասամբ վերաբերում են աշխարհաբարի եւ գրաբարի առանձնայատկություններին, նրանց փոխարաբերություններին, կիրառությունն ու որոտներին ու նպատակայարմարությունը: Պէտք է ասել, որ հեղինակը, արտայայտելով իր դիրքորոշումը, անկողմնակալ մօտեցում է ցուցաբերում նշուած հարցերի վերաբերեալ: Խօսելով գրաբարի առաւելությունների մասին՝ նա հետեւեալ դիտարկումն է անում. «Իրաւ է, որ աշխարհաբարը գրաբառէն շատ պակասաւոր, աղքատ ու խառնակ է, քայց աս բանս բաւական չէ՝ իբրեւ ամպիտան մէկդի ձգելու զամիկայ, պէտք է մաքրել, կոկել եւ ըստ կարի գրաբառին մօտեցնել, որով թէ՛ գրաբարը իր յարգին ու ազնուութեամբ մէջ մնայ եւ թէ՛ աշխարհաբարը ազնուամայ, ամով գրաբարը դիւրաւ հասկնալու ալ ճամբայ կը քացուի»¹³: Ինչպէս երեւում է, հեղինակը աշխարհաբարը համարում է նաեւ միջոց, «դուռ»՝ գրաբարը հասկանալու համար: Ասենք, որ այս գաղափարը յետագայում արտայայտում էին նաեւ այլ Մխիթարեաններ: Աշխարհաբարը «տեսի բերելու» համար առաջարկում է ստեղծել բառգիրք եւ քերականութիւն, ընդ որում վերջինս պէտք է լինի շատ պարզ, կանոնները խստորէն սահմանուած չլինեն, դուրս հանել օտար բառերն ու արտայայտությունները, ոճային յատկանիշներով եւ ուղղագրութեամբ մօտեցնել գրաբարին, եւ այդ ամէնը «մեծ զգուշութեամբ, որ ոչ խրթնութիւն մտնէ մէջը եւ ոչ իմաստակութիւն»:

Յօդուածում արծարծուող միւս կարեւոր խնդիրը, որ ջօշափում է նաեւ այլ Մխիթարեանների կողմից՝ սկսած Մ. Սեբաստացուց, կապուած է հայոց մէջ ընդհանուր հաղորդակցութիւն ապահովող հայերէնի չգոյութեան հետ: Պէտք էր ձեւաւորել հայերէնի մի այնպիսի լեզուաորակ, որը ընդունուէր բոլորի կողմից եւ ծառայէր իբրեւ համընդհանուր հաղորդակցման միջոց ոչ միայն արեւմտահայոց, այլեւ այլ երկրներում բնակողների համար: Փաստորէն հեղինակը բարձրացնում է գրական լեզուի բարբառային հիմքի հարցը. պէտք է ընտրել «զամազամ աշխարհաբառներուն (բարբառներից – Ա. Թ.) մէկը» եւ կանոնաւել: Եւ դա պէտք է արուի «ամաչառ քննութեամբ»: Ահա, թէ ինչ

13 Ամդ, 79:

է գրում հեղինակն այդ մասին. «Նախ՝ ան լեզուն պետք է ընտրել, որ մեր ազգին գլխաւոր մասը կամ շատը կը հասկընայ եւ կը խօսի, եւ ուրիշ երկիրներու հայերէնները, մանաւանդ բուն Հայաստանիները անոր կը մօտենան: Երրորդ՝ ան լեզուն այնպիսի լեզու մը ըլլայ, որ ուրիշ աշխարհաբառներէն ալ քիչ խորք գայ ուրիշ երկրի ազգայնոց ականջին: Երրորդ՝ ան լեզուն ինչուան հիմայ քիչ շատ գործածուած, մաքրուած ու գրաբարին մօտեցած ըլլայ, ու հետգետեւ մաքրուելու վրայ ըլլայ»¹⁴: Ինչպէս երեւում է, արժարժուում է արեւելահայոց եւ արեւմտահայոց համար մէկ միասնական հայերէն ունենալու հարցը, որը յետագայում դարձաւ առաւել ակտիւ քննարկման թեմա: Բոլոր դէպքերում արեւմտահայերէնի մաքրութեան, պահպանման, ուսուցման հարցերն այսօր էլ օրակարգային են եւ լուծումներ պահանջող:

Մէկ այլ յօդուածում, որն ունի «Աշխարհաբար լեզուին վերայ» վերնագիրը, հեղինակն իր տեսակէտներն է արտայայտում աշխարհաբարի եւ յարակից հարցերի մասին: Այս կարգի յօդուածների առատութիւնը ժամանակի պարբերական մամուլում պատահական չէր: Պատմականօրէն այս ժամանակաշրջանը հայոց ազգային ինքնագիտակցութեան ձեւաւորման ու զարգացման շրջանն է: Ազգային ինքնորոշման, միասնութեան հարցերը մղում են առաջին պլան: Այս տեսակէտից ուղղակի կապ է ստեղծում լեզուական եւ քաղաքական իրավիճակների միջեւ, մի բան, որ կարող է անհաւանական թուալ: Մինչդեռ հասարակական գիտակցութեան մէջ ամրակայում էր լեզուի՝ ազգային ինքնութեան գլխաւոր նշան լինելու գաղափարը: Ժամանակի պարբերական մամուլում ժ.թ. դարի 40-ական թուականներին շատ յաճախադէպ են լեզուի մասին նման տեսակէտի արժարժումները, ընդ որում ազգային լեզուն դիտւում էր որպէս ինքնապահպանութեան ամենակարեւոր գործօնը¹⁵: Ուրեմն լեզուին վերաբերող հարցերը առաջնահերթ լուծում էին պահանջում, մինչդեռ դրանք բազմաբնոյթ եւ բազմազան էին: Այս առումով լարուածութիւնն աւելի զգալի էր արեւմտահայոց մէջ: Այստեղ պէտք է լուծուէր ոչ միայն գրականութեան լեզուի հարցը:

Հանդէսը շատ է անդրադարձել հայոց վիճակին: Յօդուածագիրն էլ կարեւորում է այս հանգամանքը՝ յիշեցնելով նախորդ

14 Ամդ, 80:

15 ԱՅԽԵԱՆ, Վ., Գրական արեւմտահայերէնի ձեւաւորումը, Երեւան 1971, 108-109:

յօդուածով արտայայտած իր տեսակէտները: Գ. Այվազլսկին աւելի շատ ծանրանում է գրաբարի ու աշխարհաբարի վերաբերեալ ձեւաւորուած հասարակական հակադիր կարծիքների վրայ՝ միաժամանակ արտայայտելով իր կարծիքը: Այսպէս, նա նախ հայերէնի իւրացման մէջ մեծ դեր է վերապահում ծնողներին, որոնք իրենց զաւակներին պիտի յորդորեն հայերէն խօսել եւ ոչ թէ բաւարարուեն նրանով, որ «մայրաքաղաքին կամ տէրութեան լեզուն գիտնալն է հարկաւոր»: Ի հարկէ, «ո՞ր տաճկաստանցի հայը կայ, որ ջուրի պէս տանկերէն չխօսի», սակայն պէտք է հասկանալ, որ հայոց լեզուն է ազգութեան եւ ազգասիրութեան առաջին նշանը: Այնուամենայնիւ, հեղինակը կանխատեսում է հնարաւոր հակաճառութիւնը. «Մէկն ալ ըսէ թէ մեր հիմակուան հայերէնը այնչափ օտարազգի բառերով խառնած է, որ աղէկ է ամենեւին հայերէն չխօսի մարդ, քան թէ այդպիսի խառնակ լեզուով խօսի, ինչպէս է պօլսեցւոց կամ ռուսաստանցոց կամ մանաւանդացոց լեզուն»¹⁶:

Ի հակակշիռ սրան՝ հեղինակն առաջարկում է «երեսի վրայ ձգելու տեղը նայելու է, որ ըստ կարի մաքրուի օտար բառերէն»¹⁷: Սակայն ինչքան էլ կարեւոր, այնուամենայնիւ դժուար է նպատակադրումն իրագործել, քանի որ իրավիճակն այնքան էլ միանշանակ չէր: Պարզուում է՝ «երկու կարծիք կայ իրարու անհամաձայն»: «Ումանք աշխարհաբառին ծաղկիլը ամենեւին չեն ուզեր, գրում է հեղինակը, վասն զի անով գրաբարը վայր կ'իյնայ, կ'ըսեն»: Մտաւորականութեան մի հատուածի կողմից երեւոյթի պատմականութիւնը չի ընկալուում, եւ արւում է սխալ հետեւութիւն. ինչու՞ անարգենք գրաբարը, ինչու՞ «գարդաբեմք» աշխարհաբարը, եթէ մինչեւ հիմա «շէմք շնորհի չէ առած»:

Մտաւորականների մի մասն էլ հակուած է աշխարհաբարը «հասարակաց ընդունելի լեզու մը ձեւացնելուն»: Սրանք ճիշտ են հասկանում լեզուի զարգացման ընթացքը, որակական փոփոխութիւնները, որը յատուկ է բոլոր լեզուներին: Ասել է, թէ բոլոր լեզուներն էլ ունեն գրաբար եւ աշխարհաբար լեզուաորակներ: Այնուհետեւ կատարւում է ճիշտ դիտարկում. հասարակ ժողովուրդը իրեն պէտք եղած գիտելիքները իր բնական լեզուով է սովորում, ուստի «մեմք ալ ուրեմն թէ որ կ'ուզենք դիւրաւ ծաղկեցնել մեր ազգին մէջ ամէն տեսակ գիտութիւնները պէտք է որ իրեն հասկցած լեզուովը խօսեմք հետը»:

16 «Բագմալէպ», Ա(1843), քիւ 5, էջ 78:

17 Անդ:

Սակայն ստեղծուած լեզուական իրավիճակը շտկելու համար աշխարհաբարի ընտրութիւնը դեռեւս գործի կէսն է: Պէտք էր նաեւ ճիշտ կողմնորոշուել բարբառային հիմքի ընտրութեան մէջ: «Զանազան աշխարհաբարներուն մէկն ընտրուի ու հաստատուն կանոնի մը դրուի,- գրում է հեղինակը եւ աւելացնում,- ան լեզուն (=բարբառը) պէտք է ընտրել, որ մեր ազգային գլխաւոր մասը կամ շատը կը հասկնայ ու կը խօսի եւ ուրիշ երկիրներու հայերէները, մանաւանդ բուն հայաստանցիները, անոր կը մօտեանան»¹⁸:

Այսպիսով, լեզուական ճիշտ պահանջներ առաջադրելով, այն է՝ մաքրել, մշակել, կանոնաւորել եւ զարգացնել աշխարհաբարը՝ իբրեւ «հասարակաց լեզու», միաժամանակ հակում է դէպի գրաբարը, որը «եզական հնութիւն» է: Այսպիսի մօտեցումը թերեւս պայմանաւորուած էր նրանով, որ գրաբարի միջոցով կապ էր հաստատուում փառաւոր անցեալի հետ, որը խիստ կարեւոր ազդակ էր ազգային ինքնագիտակցութեան բարձրացման եւ պայքարի գաղափարախօսութեան ձեւաւորման գործընթացում:

«Բազմավէպի» յաջորդ համարներում մինչեւ 1870-ական թուականները նման ծաւալուն յօդուածներ աշխարհաբարի եւ գրաբարի փոխարաբերութիւնների վերաբերեալ չեն հանդիպում: Պատճառը թերեւս այն էր, որ Մխիթարեաններն այդ շրջանում հիմնականում զբաղուած էին գրաբարի մաքրութեան հարցերով: Միւս համեմատաբար ընդարձակ յօդուածը լոյս է տեսնում 1878թ. «Աշխարհիկ կամ նոր լեզու» վերնագրով: Յօդուածում աշխարհաբարին վերաբերող հարցերի շրջանակը բաւականին լայն է: Քննուում են ծագման, գործածութեան, կանոնաւորման, գրաբարի հետ ունեցած փոխարաբերութեան եւ այլ հարցեր:

Հեղինակը առաջադրում է լեզուի ընտրութեան եւ մշակման խնդիրը: Նա գնահատում է Մ. Սեբաստացու ջանքը, որը ոչ միայն մտածել, այլեւ ձեռնարկել է կանոնաւորել աշխարհաբարը, գրել քերականութիւն եւ մաքրել օտարամուտ տարրերից: Այս գործում կարեւոր դեր խաղաց նաեւ լրագրութեան զարգացումը: Ի վերջոյ «հայ աշխարհիկ լեզուի» մեծագոյն ծառայութիւն ընող հմտական երկասիրութիւն փափաքելի էր բանասիրաց: Այս կարեւոր պէտքն լեցնողը Այտընեան Հ. Արսէն վարդապետի հմուտ գրիչն եղաւ՝ «Քննական քերականութիւն արդի հայ լեզուի կոչուած գրովը»¹⁹, - եզրակացնում է յօդուածագիրը:

18 Անդ, 108:

19 Անդ, 227:

Հ. Բ. Սարգիսեանը լեզուն արժեւորել է ազգային միասնութիւնը ապահովելու տեսակէտից. լեզուի կորուստը ազգային միասնութեան կորուստ է նշանակում: Հ. Մ. Աւգերեանի եւ Սալաթ-Նուվայի ստեղծագործութիւնների օրինակով ցոյց է տալիս, թէ ինչ չափով է աշխարհաբարը յազեցել օտարամուտ լեզուատարներով, անուշադրութեան է մատնուած գրաբարը: Ժամանակի մտաւորականներից շատերն են առաջարկել եւ աշխատել աշխարհաբարը կանոնաւորել, մշակել եւ հարստացնել գրաբարի օգնութեամբ, սակայն տուեալ դէպքում գործ ունենք այլ իրողութեան հետ: Բանն այն է, որ ԺԹ. դարի յատկապէս առաջին կէսին շատ ուժեղ էր թուրքերէնի ազդեցութիւնը յատկապէս արեւմտահայերէնի վրայ, այդպիսի հայերէնն էր հասկանալի հայ մարդուն: Նոյն իրավիճակն էր նաեւ արեւելահայոց մէջ, եւ մեծ մասամբ դրանով պէտք է բացատրել մեծ քանակութեամբ պարսկաթուրքական փոխառութիւնների առկայութիւնը Խ. Աբովեանի ստեղծագործութիւններում:

Հեղինակը փաստում է, որ արեւմտահայերէնը բաւականին առաջադիմել եւ մշակուել է, քան 20-30 տարի առաջ էր: Այնուհետեւ անդրադարձ է կատարում դէպի արեւելահայերէնը, սակայն առաւել կարեւորում է արեւելահայերէնի եւ արեւմտահայերէնի միութեան խնդիրը, որի վերաբերեալ անում է իր առաջարկութիւնները:

Դարավերջի համարներում տպագրուած նիւթերում արդէն ակնառու է աշխարհաբարի առաջնութացի հանգամանքը: 1897ի համարում հրապարակուած է «Աշխարհաբարի եւ գրաբարի խնդիր» հարցադրումը «Հարցմունք» վերնագրի տակ: Հեղինակը կատարուած փաստ է համարում աշխարհաբարի համագործածական դառնալը, որ մշակում է գրագէտների կողմից եւ որով նորանոր գրքեր են հրատարակում: Արդիւնքում անգործածական է դառնում գրաբարը: Այստեղ արւում են մի շարք կարեւոր հարցադրումներ, որոնցից մէկն էլ հետեւեալն է. արդեօք հնարաւոր չէ վերացնել անջրպետը «ոռւսահայոց եւ տաճկահայոց» միջից եւ երկկողմանի ընդունելի պայմաններով դրանք միաւորել²⁰:

Հարցադրողը ցանկութիւն է յայտնում, որ հարցերին պատասխանեն ձեռնհաս մարդիկ: Իսկ ինչ վերաբերում է «լեզուններին» միաւորմանը, պատասխանը մէկն է. դա անհնարին ու ան-

կարելի է. «Ռուսահայոց եւ Տանկահայոց (կամ ըստ ոմանց՝ Այրարատեան ևսահանգին եւ Փոքր-Ասիոյ եւ կամ ըստ այլոց՝ արեւելեան եւ արեւմտեան հայոց) հայերէն գաւառականները իրարու հետ ձուլելու խնդիրն (առանց մին միւսին գոհելու բնական իրաց ընթացքով) ոչ միայն ամենադժուարին, այլ եւ տեսականապէս գրեթէ անհնարին, իսկ գործնականապէս բոլորովին անկարելի է»²¹:

Այսպէս, վերստին փաստենք, որ «Բազմավէպ»ի էջերում ԺԹ. դարի երկրորդ կէսին քննարկուող հարցերի մեծ մասը օրակարգային է նաեւ մեր ժամանակներում: Բանն այն է, որ աշխարհում ապրող 10 մլն հայերից միայն 2-3 մլն է ապրում Հայաստանի Հանրապետութիւնում: Պատմական իրավիճակը պայմանաւորել է հայերէնի համար բաւական բարդ լեզուական գոյավիճակ, որ ներքին մաքառման, կենսական ինքնապաշտպանութեան ընթացք է: Այս դէպքում բոլոր մարտահրաւէրներն ուղղուած են արեւմտահայերէնին:

ՀՀ սփիւռքի նախարարութեան կողմից առաջարկուեց արեւմտահայերէնի պահպանման, զարգացման եւ ուսումնասիրութեան ռազմավարական ծրագիր, որի շուրջ ծաւալուեց քննարկում, ՀՀ ԳԱԱ ՀՐ. Աճառեանի անունան լեզուի ինստիտուտի հետ համատեղ անցկացուեցին գիտաժողովներ: Արտայայտուեցին ծայրայեղ կարծիքներ: Նման ծրագիրը այսօր խիստ անհրաժեշտ է եւ արդիական, նոյնիսկ ինչ-որ չափով ուշացած, քանի որ լեզուական իրավիճակը բաւական սուր կերպարանք է առել Սփիւռքում եւ, ինչու չէ, նաեւ Հայաստանի Հանրապետութիւնում: Թէ՛ արեւմտահայերէնի, թէ՛ արեւելահայերէնի դէպքում բազում խնդիրներ կան լուծելու, սակայն եթէ արեւելահայերէնի դէպքում վերահսկելու հնարաւորութիւն ունենք, ապա արեւմտահայերէնի դէպքում շատ հարցեր մեր իրաւասութիւնից դուրս են: Լեզուն կենդանի է, եթէ նրանով խօսող հանրոյթ կայ, ուստի պէտք է միջոցներ ձեռնարկել հայկական գաղթօջախներում ու ծայցման վտանգը կանխելու համար:

Ազգային ինքնապահպանութեան եւ ինքնաարտայայտման ամենահզօր գէնքն ու վահանը լեզուն է, որն առաւել ցայտուն երեւում է յատկապէս քաղաքական գերիշխանութեան տակ գտնուող եւ փոքրաքանակ լեզուակիրներ ունեցող ազգերի պարանուող Հայաստանի Հանրապետութեան համար: Դժբախտաբար հայ ժողովուրդը յաճախ է յայտնուել նման իրավիճակներում: Ինչպէս տեսանք, ԺԹ. դարում «Բազմա-

վեպ» հանդէսը ներկայացնում է լեզուական իրավիճակ՝ յար եւ նման այսօրուայ վիճակին. աշխարհով մէկ սփռուած ու սփռուող եւ իր լեզուն մոռացող բազմահազար հայեր, փակուող դպրոցներ եւ պակասող աշակերտներ, այլ լեզուով (յատկապէս թուրքերէն) եկեղեցական քարոզներ, օտար լեզուատարներով խաթարուած հայերէն եւ այլն, եւ այլն: Նման իրավիճակով պայմանաւորուած դեղատոմսեր. ծնողներին խնդրել-համոզել, որ տանը երեխաների հետ խօսեն հայերէն, մտաւորականներն էլ լեզուն մաքրեն օտարաբանութիւններից, կազմեն արեւմտահայերէնի դասագրքեր ու բառարաններ:

Ի. դարի 90ական թուականներից յետոյ սկիզբ առաւ մէկ այլ մտահոգիչ երեւոյթ. արտագաղթի հետեւանքով հայ գաղթօջախներում բնակւորուեց արեւելահայերէնը, իսկ սիրիական դէպքերից յետոյ արեւմտահայերէնը մտաւ Հայաստան: Դա կարող է տարաբնոյթ հետեւանքներ ունենալ, եթէ լեզուական իրավիճակը չհամակարգուի: Մասնաւորապէս խիստ ուշադրութեան կարիք ունի գաղթօջախների արեւմտահայերէնը, որ, կենդանի ու գործածական լինելով, կարող է զարգացման տարբեր ընթացք ունենալ ըստ գաղթօջախների:

Վերջում աւելացնենք, որ ցաւօք, ՀՀ հանրակրթական դըպրոցներում մոռացութեան են մատնուած հայերէնի դրսեւորումները՝ գրաբարը, արեւմտահայերէնը, ընդ որում վերջինս չկայ ոչ պարտադիր, ոչ էլ լրացուցիչ առարկայացանկերում: Իսկ միւս կողմից էլ թէ՛ արեւելահայերէնի, թէ՛ արեւմտահայերէնի իւրացման եւ կիրարկման վրայ խիստ բացասական ազդեցութիւն է թողնում օտար լեզուների՝ յատկապէս անգլերէնի, վերջին շրջանում՝ ռուսերէնի գերդոմագդը, այլալեզու համալսարանական մասնաճիւղերի բացումը Հայաստանում: Երիտասարդութեան մի ստուար հատուած մղում է այդ համալսարանները, իսկ հայերէնը մնում է ստուերում, հայկական բուհերը՝ առանց ուսանողների:

Ստեղծուած լեզուական իրավիճակը կարող է չտկուել, բնականոն զարգացում ունենալ միմիայն պետական հոգածութեան պարագայում: Պետութիւնն իր վրայ պէտք է վերցնի Սփիւռքում դպրոցների կազմակերպման, ֆինանսաւորման, համապատասխան մասնագէտներով ապահովելու խնդիրների իրացումը, միւս կողմից էլ Հայաստանի Հանրապետութեան հանրակրթական դպրոցներում պէտք է ուսուցանուի արեւմտահայերէնը որպէս պարտադիր առարկայ (այդպէս կարող է լուծուել նաեւ ուղղադրութեան՝ արդէն երկար տարիներ չարգելուող հարցը):

Այսպէս, կարող ենք փաստել, որ Մխիթարեանների կողմից հիմնադրուած եւ արդէն 175 տարի բռնուն գործունէութիւն ծաւալած Բազմավէպ հանդէսը ԺԹ. դարում հայոց լեզուի հետ կապուած կենսական այնպիսի հարցեր էր բարձրացնում, որոնք արդիական են նաեւ այսօր, եւ այնպիսի լուծումներ էր առաջարկում, որոնք մեծ մասամբ կիրառելի կարող են լինել նաեւ մեր ժամանակներում:

ԹԱԹՈՒԼ ԱՍՈՅԱՆ

Summary

ISSUES OF THE PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF WESTERN ARMENIAN IN “BAZMAVEP” MAGAZINE IN THE CONTEXT OF CURRENT PROBLEMS

TATUL ASOYAN

The establishment of the Mkhitarian Congregation played an important role in the Armenian scientific and cultural life. Thanks to the Mkhitarians, new perspectives for the development of spiritual life of the Armenian people, who have no statehood, have opened up. In general their contribution to Armenology, particularly to Armenian periodicals is great.

“Bazmavep” is the longest periodical in the Armenian reality, published continuously to this day, which has reflected and continues to reflect many issues of concern to the Armenian people. Its pages also cover questions concerning the state, preservation and development of the Armenian language and the Western Armenian language in particular. The issues discussed in the article are studied in the context of modern problems related to Western Armenian. Relevant conclusions are also made.